

принижують гідність, видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 року // ВВР УРСР. – 1987. – № 13. – Ст. 108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

9. Case of Aksoy v. Turkey, 21987/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 December 1996, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>.

10. Case of Aydin v. Turkey, 23178/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 September, 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58371>.

11. Case of Valasinas v. Lithuania, 44558/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 July 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>.

12. Case of Kudla v. Poland, 30210/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>.

13. Конституція України: офіційний текст: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-упоряд. М. І. Хавронюк. – К. : Парлам. вид-во, 1999.

14. Олійник А. Ю. Захист конституційного права на повагу до гідності / А. Ю. Олійник // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 4. – 1996.

15. Case of Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 April 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.

16. Case of Labita v. Italy, 26772/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559>.

17. Case of Gongadze v. Ukraine, 34056/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 November 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70853>.

Надійшла до редакції 14.06.2017

УДК 340.1

Пайда Ю.Ю.

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Куруц Н.В.

курсант
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА: ПРОБЛЕМА СУМІЖНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ КОНСТРУКТІВ

Розглянуто проблему міжрелігійного діалогу через одну із детермінант – термінологічну невизначеність і неузгодженість між різними концептуальними традиціями у розумінні основних положень. Зокрема, відтворено принципові розбіжності, а також продемонстровано ідентичності у тлумаченні суміжних термінологічних конструктів, що входять у науко-

вий обіг при аналізі поняття «релігійна свобода». Так, у поле аналізу ввійшли концепти «воля», «свобода» та «вибір». Ввівши їх у контекст додержання принципу релігійної свободи в сучасному світі, автор резюмує, що здатність людини керуватися волею в межах чуттєвих бажань і чистого розуму дозволяє їй цілеспрямовано формувати наміри й узгоджувати своє життя з життям інших (у тому числі координувати свої вірування з іншими релігійними поглядами). Усвідомлюючи можливість власного вільного вибору в системі релігій світу, людина здатна, керуючись практичним досвідом і критичним розумом, поважати такий самий вільний вибір тих, хто сповідує інші канони, та демонструвати раціональну спроможність досягнення загального блага. Але для того щоб узгодити свої дії, соціальні суб'єкти мають узгодити концептуальні підходи до пояснення буття й усіх його складових, починаючи з узгодження та уніфікації розуміння основних положень і концептів.

Ключові слова: релігійна свобода, воля, свобода, вибір, бажання, розум.

Payda Yu.Yu., Kuruts N.V. Religious freedom: the problem of contiguous terminological constructs. The author of the article considers the problem of interreligious dialogue through one of the determinants – terminological uncertainty and inconsistency between different conceptual traditions within the understanding of the basic provisions. In particular, the author has reproduced fundamental differences, as well as has demonstrated identities in the interpretation of related terminological constructs that are part of the scientific circulation within the analysis of the concept of “religious freedom”. Thus, the concepts of “will”, “freedom” and “choice” were within the field of the analysis. Having introduced them into the context of observance of the principle of religious freedom in the modern world, the author concludes that the ability of a man to be guided by the will within the limits of sensual desires and pure reason, allows him to form purposefully intentions and coordinate his life with the life of others (in particular to coordinate own beliefs with other religious views). Realizing the possibility of own free choice in the system of world religions, a person is able, on the basis of practical experience and critical reason, to respect the same free choice of those, who profess other canons and demonstrate the rational ability to achieve the common good. But in order to coordinate own actions, social actors must agree on conceptual approaches in explaining being and all its components, starting with the harmonization and unification of understanding of the basic provisions and concepts.

Keywords: religious freedom, will, freedom, choice, desire, mind.

Постановка проблеми. Необхідність визнання і доцільність сприйняття релігійної свободи є ознакою розвиненого громадянського суспільства. Але, як не дивно, це стає водночас і проблемою саме у сучасних цивілізаціях, коли людина, попри інформаційну перенасиченість її життя, намагається подолати відчуття вселенської самотності й упорядкувати співіснування з іншими на засадах різноаспектної (у тому числі релігійної, правової, культурної) солідарності.

Виклад основного матеріалу. Проблеми міжрелігійного діалогу мають чимало детермінант і далеко не останню роль серед них відіграє термінологічна невизначеність, чи радше неузгодженість, між різними концептуальними традиціями у розумінні основних положень. Тому метою цієї статті є відтворення принципів розбіжностей, а також пошук ідентичності у тлумаченні суміжних термінологічних конструктів, що входять у науковий обіг при аналізі поняття «релігійна свобода».

Найбільш уживаним конструктом у цьому контексті є поняття «**ВОЛЯ**»

(від лат. *appetitus, voluntas*; франц. *volonté*). Визначень цього поняття є безліч, свого часу Ф. Ніцше навіть іронізував, що філософи взяли собі за звичку казати про волю як про найвідомішу у світі річ, хоча людям для її усвідомлення знадобилося декілька століть роздумів і апробацій. Лексичне і філософське формулювання поняття «воля» активно розпочалося у середні віки; узагальнюючи їх, Й. Дамаскін вивів таке визначення: «Телема (воля) – це і розумове, і життєве прагнення лише того, що належить до природи» [цит. за: 1, с. 273], і саме це визначення мало вирішальний вплив на всю середньовічну наукову думку щодо розуміння волі, а далі остаточно усталилося у схоластиці. У сприйнятті волі як істотно раціонального прагнення, що природно тяжіє до блага, поняття «воля» відрізняється від понять «бажання» і «розум», але водночас саме це відчуття можна вважати третьою здатністю людини, що перебуває між двома названими іншими. Звідси український відповідник «воліти», що означає бути готовим до чогось, схильним до чогось, мати на думці щось найбільш бажане тощо. До цих слів можна додати ще й поняття «*намір*». Ще Аристотель послуговувався цим поняттям на позначення стану душі, що передує дії, хоча загалом у давньогрецьких мислителів не було еквівалента поняття волі. Акт рішення в Аристотеля вказує не на вольову здатність до самовизначення, а на практичне судження інтелекту, який з огляду на бажання та прагнення його задоволення вичерпує процес визначення (йдеться про раціональний розрахунок засобів і способів досягнення визначеної мети, тому рішення є актом розуму, розумовим міркуванням, що формує практичний силогізм). Є проблеми стосовно розуміння ще одного із центральних понять стоїків, такого як «згода», що також є актом розуму і демонструє докорінну відмінність між твариною (у якої від враження виникає прагнення) і людиною (яка здатна опосередкувати цей процес розумом). Свобода людини якраз полягає в цій згоді як особливій функції розуму, що проявляється у міркуваннях і судженнях щодо вражень і прагнень. Так, Цицерон, аналізуючи одну з праць Зенона, казав: «Але до того, що побачене і ніби отримане почуттями, він додав ще й згоду душі, яку він вважав закладеною в нас та довільною» [цит. за: 1, с. 274]. Тож у вивченні конструкту волі доцільно зважати на наявність окремої здатності душі, відмінної від мислення, інтелекту та розуму, незалежної здатності людини, яка допомагала би їй протистояти інстинктам і спонтанним поривам. Згодом цю ідею подільності душі заперечили прихильники психологічного монізму (цілісності душі як єдиного *логосу*), але стоїки розрізняли раціональне (виважене) й ірраціональне (поривання).

Попри все це, першим філософом волі, на думку Х. Арндт [див. 2], був Святий Августин, для якого волею пронизана уся людська діяльність, включно зі сприйняттям світу і пізнавальною активністю загалом (для того щоби бачити, чути чи розуміти, треба воліти бачити, чути чи розуміти, тобто треба захотіти зосередити увагу відповідного органу на певному об'єкті). Волю Августин асоціює з любов'ю, любов вважає інтенсивною волею, яка веде до насолоди (єднання з об'єктом любові): «де твій скарб, там і твоє серце» (цитата з Євангелія від Матвія, 6:21). Тож воля спрямовується на одержання блага (в

ідеалі для Святого Августина – найвищим і нествореним благом є Бог), що вважається однією з найглибших людських здатностей, яка забезпечує дієвість пам'яті та інтелекту, поєднує їх через мислення, а отже, наділена силою єднання, формування цілісності людини. Крім цього, Августин відомий як автор ідеї «вільного розсуду» (ніщо не є наявним у нашій спроможності настільки, як сама воля; ми відчуваємо, що дещо в наших силах, саме тому, що можемо зробити це, коли справді волиємо [цит. за: 1, с. 275]). Воля дає людині здатність уніфікувати свої бажання, прагнення і цілі в єдиний прояв у діяльності та поведінці загалом.

Класичне для нас розуміння волі як автономної здатності, незалежної від бажання та інтелекту, проявленої як інструмент свободи, пройшло становлення у схоластичних дебатах щодо проблеми вільного розсуду (Августин), було розвинене Р. Декартом і Г.В. Лейбніцем, та остаточно сформувалося у контексті полеміки монофелітства. Монофеліти – прихильники християнського релігійно-філософського вчення, що склалося у VII ст. у Візантії як компромісна та об'єднувальна доктрина між халкідонськими та нехалкідонськими церквами. Вони вважали, що Христос мав дві природи: людську та божественну, але одну волю і одну «енергію»; відносили волю до іпостасі, а не до природи, як це робили діофеліти. Суб'єктом воління був сам Христос, а не Його дві природи, тому і була у Христі єдина Боголюдська воля. Їх опонент Максим Сповідник (Богослов) розрізняв природну волю (праведну) та гномічну (грішну). Вибір між добром і злом, властивий останній, є не інтелектуальним актом, а актом волі або, згідно з твердженням Максима Сповідника, актом вільного розсуду [цит. за: 1, с. 276]. Тож власне на цьому фоні можна говорити про модерне поняття волі як особливої раціональної здатності, відмінної від бажання і спрямованої на досягнення блага. Інший бік цього поняття можна вважати «технічним» (або широко філософським, навіть світським) розумінням волі як необмеженої здатності людини, що може бути спрямована на будь-який об'єкт (виникає, так би мовити, абстрактна характеристика волі). Цей підхід відомий науці радше як сприйняття людини «вольовим господарем на землі», що згодом вплинуло на формування політичних понять суверенітету та загальної волі народу.

У сучасній теорії права (як і науці взагалі) залишається відкритим питання про єдине вольове походження дій і поведінки людини. Герменевтичний підхід розглядає дію як безпосередній прояв волі суб'єкта, здатного до практичного мислення, а каузальний підхід визначає дію як причино-наслідковий зв'язок між переконаннями й бажаннями та поведінкою. Тож поняття волі досі залишається «пограничним»: між розумінням її як продукту судження, з одного боку, та як автономного джерела здатності формулювати, формувати і здійснювати наміри – з іншого. Ми схильні сприймати волю як управління поведінкою та раціональний контроль кожної дії (чи бездіяльності).

Окремої уваги заслуговує поняття «свобода» (лат. *libertas, liberum arbitrium*, англ. *liberty, freedom*, нім. *freiheit, willkür*, франц. *liberté, libre arbitré*). Лексичне розуміння свободи також має подвійну етимологію: дехто

розуміє її як ідею зростання, що досягає повного розквіту, інші визначають її на основі доступу до певного кола (осіб, послуг тощо), що пов'язано з попередньо згадуваними поняттями вільного розсуду та волінням. У грецькій лексиці виявлено цілу низку понять на означення поняття «свобода», що передбачали, наприклад, добровільність дій чи згоду на їх виконання, вільне (самостійне) прийняття рішення, спроможність вибору, самовільність і самоправність (як здатність володіння собою), а також усе, що супроводжує намір, бажання та прагнення. Х. Арндт підсумувала тлумачення свободи у Стародавній Греції так: «В усій історії великої філософії, від сократиків до Плотина, останнього античного філософа, немає інтересу до свободи у значенні, відмінному від політичного» [2, с. 153]. Сучасне розуміння свободи передбачає ідею відсутності примусу чи будь-яких обмежень, ідею спонтанності, а також ідею дій, не зумовлених потребою вибору між двома протилежностями. Так, «вільними називають тих дієвців, які, маючи усі необхідні умови, щоб діяти, можуть діяти чи не діяти, або ж діяти так і по-іншому» [цит. за: 1, с. 283]. Тож доцільно розуміти свободу як відсутність перешкод, спонтанність, нейтральність і можливість самовизначення.

Хоча треба зауважити, що в деяких мовах свобода і досі має декілька відповідників, а отже, і визначень. Зокрема, в англійській мові є два слова на позначення свободи – *liberty* та *freedom*. Перше з цих слів має конкретне юридичне та політичне семантичне забарвлення, адже позначає відсутність обмежень, крім тих, що легітимно встановлені; тобто це поняття має загалом позитивну конотацію, що передбачає вільне життя відповідно до законів. Друге слово має узагальнений характер і передбачає можливість діяти з власної волі, без обмежень; саме це поняття використовують у теоретичних і наукових дискурсах, скажімо, коли йдеться про свободу волі чи вільне суспільство. Водночас етимологи вбачають у цій дуальності (*liberty* – *freedom*) ще й інший підтекст, пов'язаний безпосередньо з індивідом. Так, англійське *free* (як і німецьке *frei*) походить від індоєвропейського прикметника *prīyos*, що має значення особистої належності, відносин зі «своїми» (певною замкненою, обмеженою групою; друзями – звідси англ. Friend, нім. Freud); у цьому контексті свобода зумовлюється взаємністю в межах спільноти (хтось може бути «собою», тобто почувати себе вільно тільки в оточенні собі подібних).

Ще один нюанс розуміння свободи пов'язаний із самовладанням (володінням собою), що означає автономію людини щодо обмежень з боку її власних пристрастей; саме у безпристрасності полягає повна свобода дій, бо дає можливість зробити вибір між двома протилежностями. Тож якщо спроможність обирати потребує самовладання, то сам вибір є проявом свободи, оскільки поєднує волю з інтелектом. Тут проблема свободи стає проблемою взаємозв'язку між волею та розумінням.

Тому логічно буде розглянути ще один вербальний концепт – «**вибір**» (лат. *liberum arbitrium*, франц. *libre arbitré*). Проблема вибору (свободи вибору, суб'єкта вибору та інших супутніх понять) тісно пов'язана з проблемою співвідношення, чи радше розмежування, самоуправства, свавілля та волі,

свободи. Теоретичною (або філософською) основою розуміння, а отже, і шляхів вирішення цього протистояння можна вважати вчення І. Канта про «автономію волі». Свобода, як вважав Кант, – це прояв незалежності від чинників чуттєво сприйманого світу. Якщо у природному світі будь-яке явище зумовлене певною причиною, то у світі свободи розумна істота може діяти, керуючись продуктами розуму, які можуть бути зовсім не детермінованими природною необхідністю. Людську волю Кант називає автономною (самозаконною). Його розуміння автономії волі полягає в тому, що вибір людини визначається не зовнішніми причинами (природною необхідністю чи божественною волею), а тим законом, який вона сама ставить над собою, визнаючи його вищим, тобто виключно внутрішнім законом розуму [див. 3]. Слово «вибір» Кант застосовував тільки з означенням «вільний вибір» (або «власний вибір»), але це ставить його інтенції та оригінальність у своєрідну залежність від доктринальних дебатів щодо тлумачення поняття вибору загалом, точніше у знову ж таки дуальне «протистояння» між сталими словосполученнями *libre arbitré* та *arbitré libre*, переклад яких означає, відповідно, самоуправство та добровільність. А це вже формує контекст «протистояння» філософії та теології в межах раціоналізму: як розуміти свободу в умовах «вільного вибору», що власне розуміти під «вільним вибором», як ці категорії пов'язані з розумінням, мисленням, судженнями та подальшими діями, поведінкою людини?

Лінгвісти також вбачають певний дуалізм у тлумаченні слова «вибір». Одне значення, яке сформувалося у XVII столітті і яке вважають класичним, вказує на особу (хто вирішує конфлікт, навіть якщо цей конфлікт внутрішній) і на силу, яка змушує приймати рішення. Друге значення, яке збереглося ще з XIII століття і вважається суто філософським чи, якщо точніше, метафізичним, демонструє силу обирати незалежно від зовнішніх мотивів (таку силу має воля), тобто здатність визначати себе, керувати своїми діями через волю без обмежень [цит. за: 1, с. 312]. Хоча можна сперечатися з обома цими трактуваннями. Так, перше може дати підстави теоретикам-політологам «виправдати» будь-який вибір абсолютного володаря його доброю волею, що пов'язано з ірраціональністю, примхами та пріоритетом почуттів володаря щодо інших, а отже, ймовірним деспотизмом. Друге (філософське) розуміння вибору демонструє силу волі, а дії окреслюються, відповідно, силою вибору, незалежною від усього зовнішнього та й зрештою від будь-якого детермінізму. У цьому контексті сформулювалося кульмінаційне питання, чи воля людини є справді вільною або ж чи вільний і добровільний вибір означають те саме.

Ще одним аспектом характеристики концепту вибору є його сприйняття у межах співвідношення «спроможності – вимушеності» суб'єкта. Йдеться про вибір, що супроводжується відбором і порівнянням певних об'єктів (як речей, так і типів поведінки), відповідно до наявного досвіду, попереднього апробування цих або аналогічних об'єктів (відповідно, отриманого колись задоволення чи відчуття огиди від сприйняття аналогічних об'єктів чи за

аналогічних ситуацій), що в сукупності викликає в суб'єкта бажання відтворити це (або уникнути – в разі попереднього негативного досвіду). Кант також демонстрував суб'єкта вибору як здатність вибирати (діяти) в межах бажань відповідно до уявлень про задоволення та передбачення очікуваного задоволення (чи відрази, небажання, бажання уникнути чогось), відповідно до досвіду та реальності, відповідно до того, що суб'єкт може або що мусить зробити (в усій різноманітності семантичних відтінків цих понять «могти» і «мусити»).

Доречно вказати також на ймовірність аналізу вибору за часовим критерієм. Філософи ставлять питання: чи суб'єкт вибору залишається вільним, коли він обирає під впливом часу, що спливає (в один окремих момент цей суб'єкт має одні міркування, а вже в інший – може мислити зовсім по-іншому)? Якщо бути вільним означає бути господарем самому собі, то якою була би влада суб'єкта вибору над самим собою, якщо у часі, що спливає, немає іншого теперішнього, а лише теперішнє, що походить від минулого, нав'язуючи йому форму разом з певним змістом, адже те, що належить часу, який спливає, не перебуває у владі суб'єкта вибору [цит. за: 1, с. 314]. Тож у розумінні свободи вибору варто наголошувати власне на складовій «свобода», що є набутою незалежністю співвідносно до досвіду та визначається ним.

Стосовно свободи суб'єкта вибору треба зауважити, що, якщо він звільнений від будь-якого впливу реальності (його вибір нічим не детермінований), то можна вважати, що він існує абстрактно, без зв'язку з феноменальним світом, об'єктивною дійсністю, і тоді його вибір – це також абстракція або й навіть абсурд, бо за відсутності альтернатив немає підстав вибирати щось. Але в такому випадку залишається осторонь практичний досвід суб'єкта, який «диктує» вимоги до вибору. Кант описує цей досвід як досвід «дії розуму», а дії суб'єкта – як «підставу пізнання» свободи, що, своєю чергою, знаходить у цій свободі «підставу буття». Тож щоразу, коли моральний закон проявляється в категоричному імперативі, саме перехід свободи в необхідність і навпаки, до того моменту, як вони стають одним цілим, вбирає в себе таке поняття як «закон свободи» [див. 3]. Цей перехід є здатністю суб'єкта бажати і водночас розуміти. Тож людський вибір є проявом здатності людини до самовизначення; ця здатність звільняє людину від впливу чуттєвості і дає їй змогу керувати своєю поведінкою чистим розумом як властивістю волі раціональної істоти. Воля формулює закони суспільства й водночас воля постає наслідком пізнаних законів природи.

Висновки. Якщо ввести аналізовані концепти «воля», «свобода», «вибір» у контекст додержання принципу релігійної свободи в сучасному світі, то слід резюмувати, що здатність людини керуватися волею в межах чуттєвих бажань і чистого розуму дозволяє їй цілеспрямовано формувати наміри й узгоджувати своє життя з життям інших (у тому числі координувати свої вірування з іншими релігійними поглядами). Усвідомлюючи можливість власного вільного вибору в системі релігій світу, людина здатна, керуючись практичним досвідом і критичним розумом, поважати такий самий вільний

вибір тих, хто сповідує інші канони, та демонструвати раціональну спроможність досягнення загального блага. Але для того щоб узгодити свої дії, соціальні суб'єкти мають узгодити концептуальні підходи до пояснення буття й усіх його складових, починаючи з узгодження та уніфікації розуміння основних положень і концептів. Терміни мають бути зрозумілими для усіх, але при цьому постійно набувати новаторського змісту з огляду на розвиток світу загалом.

Бібліографічні посилання

1. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / пер. з фр.; під кер. Б. Кассен та К. Сігова. – Т. 4. – К. : Дух і літера, 2016. – 440 с.
2. Арендт Х. Люди за темних часів / Х. Арендт ; пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2008. – 318 с.
3. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант ; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.

Надійшла до редакції 16.10.2017

УДК 340.1

Сердюк І.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВЖИВАННЯ ТЕРМІНІВ «ПРАВОТВОРЧІСТЬ» І «НОРМОТВОРЧІСТЬ» У СУЧАСНІЙ ПРАВНИЧІЙ НАУЦІ

На основі проведених етимологічного та семантичного аналізу слів «правотворчість» і «нормотворчість» здійснено спробу подолати термінологічну невизначеність загальнотеоретичної категорії, що відображає діяльність уповноважених суб'єктів права зі створення, зміни чи скасування правових норм. Наведено аргументи на користь уживання в правовій доктрині юридичних термінів «правотворчість» і «нормотворчість» як таких, що несуть у собі неоднакове смислове навантаження.

Ключові слова: право, творчість, норма, правотворчість, нормотворчість.

Serdyuk I.A. The use of terms “law-making” and “rule-making” in modern legal science. The author, on the basis of conducted etymological and semantic analysis of the words "lawmaking" and "rulemaking", tried to overcome the terminological uncertainty of the general theoretical category, which reflects the activity of authorized subjects of the right to create, change